

Ignacy Schaitter (1805–1885) i jego zbiory przyrodnicze

Ryszard WIŚNIEWSKI

Abstract

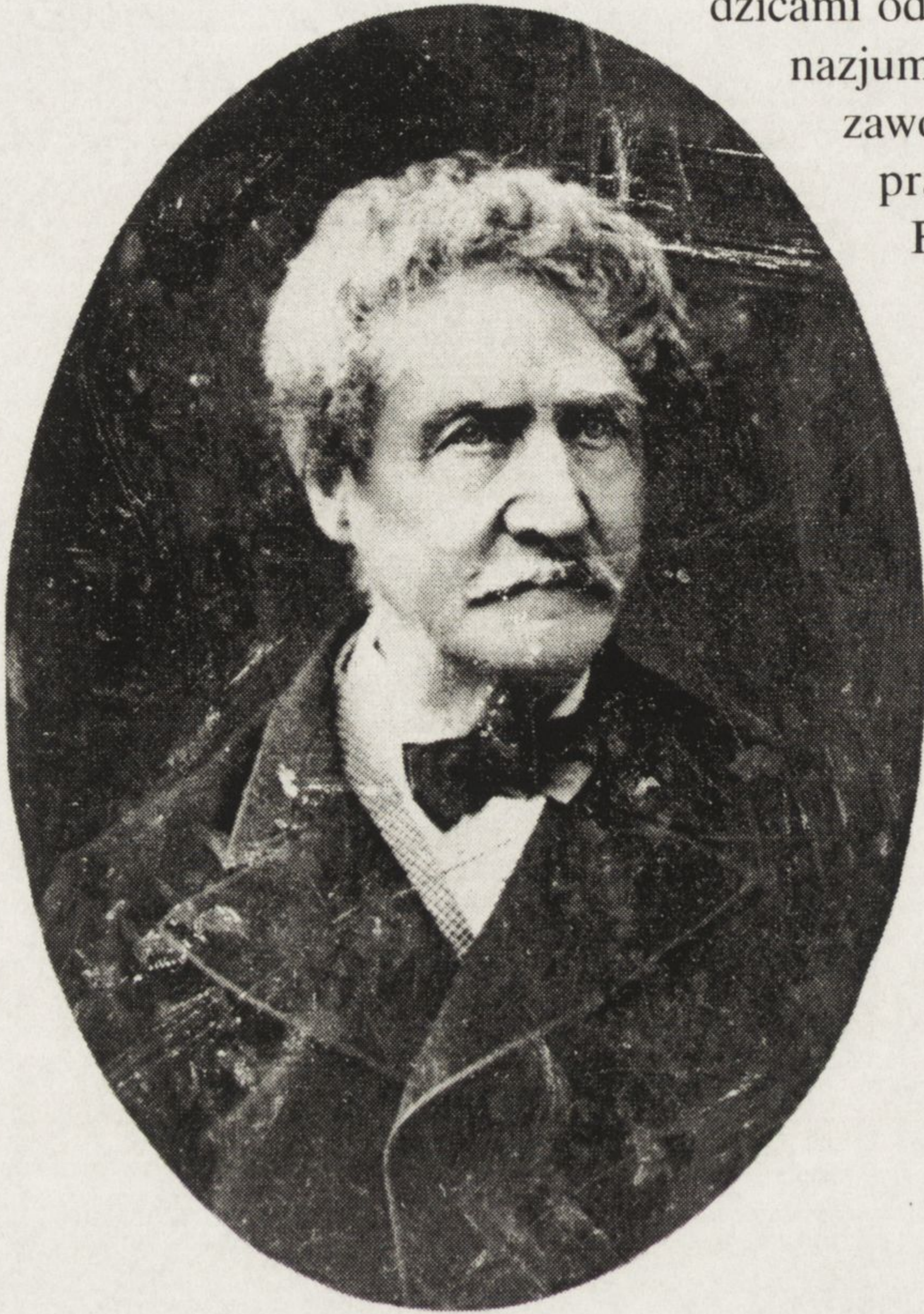
The activity in the field of nature history, physiography and collectorship of Ignacy SCHAITTER, a representative of famous shopkeeper family in XIXth Polish town Rzeszów has been remembered on the occasion of his birth bicentenary.

Key words: Ignacy SCHAITTER, XIX century, collection, physiography

Przeglądając materiały do historii XIX-wiecznego miasta Rzeszowa oraz życia i działalności jego mieszkańców w tym okresie natrafiono na informacje o zbiorach przyrodniczych Ignacego SCHAITTERA. W różnych, rozproszonych źródłach zachowały się fragmentaryczne opisy wspomnianej kolekcji oraz wzmianki o jej losach. W notkach biograficznych o SCHAITTERZE, znanym głównie jako przedstawicielu słynnej rzeszowskiej rodziny kupieckiej, zwrócono uwagę na jego zainteresowania naukowe oraz zgromadzone okazy przyrodnicze i bogatą literaturę związaną z tą dziedziną wiedzy (DANIELSKI rkps, FRAS 1993, 1994, 1999, ŚWIEBODA 1985, WIŚNIEWSKI 2003). Dwusetna rocznica urodzin i studwudziestolecie śmierci tego badacza, które minęło w 2005 roku skłaniają do przypomnienia jego sylwetki i osiągnięć naukowych¹. Niniejsze opracowanie oparte na materiałach źródłowych stanowi przyczynek do poznania historii zbiorów przyrodniczych Ignacego SCHAITTERA i jego działalności związanej z naukami biologicznymi.

Ignacy SCHAITTER, kupiec z zawodu, z zamiłowania był społecznikiem i przyrodnikiem-fizjografem (ryc. 1). Urodził się 18 grudnia 1805 roku w Rzeszowie jako najstarszy syn Tomasza i Karoliny z domu HOLZER. Ojciec jego pochodził z Tyrolu, a do Rzeszowa przybył w końcu XVIII wieku i podjął pracę w sklepie swojego przyszłego teścia Jakuba HOLZERA. Ignacy naukę w szkole powszechnej (trywialnej) rozpoczął w Krośnie, gdzie mieszkał z ro-

¹ W Słowniku Biologów Polskich zabrakło biogramu I. SCHAITTERA, mimo, iż spełniał on kryteria jakie stawiano przy uwzględnianiu poszczególnych nazwisk. Artykuł wypełnia częściowo powstałą lukę (Redakcja).

Ryc. 1. Portret Ignacego SCHAITTERA (fotokopia zdjęcia z maszynopisu ATAMANA 1978).

dzicami od 1808 roku. Następnie kształcił się w gimnazjum realnym we Lwowie. Przeznaczony do zawodu kupieckiego, w latach 1822–1825 odbył praktykę kupiecko-handlową w firmie KEILA, FLACHA i BAYERA w Opawie. W 1825 roku powrócił do Rzeszowa i prowadził sklep ojca, który w 1827 roku został przekształcony w spółkę „Tomasz SCHAITTER i Syn. Sklep towarów korzennych, żelaznych i farb”. W 1835 roku nastąpiło rozwiązanie spółki z ojcem i usamodzielnienie syna. Od 1858 roku, kiedy współwłaścicielem sklepu stał się z kolei jeden z synów Ignacego – Ludwik, firma występuje pod szyldem „Ignacy SCHAITTER i spółka”.

Poza pracą zawodową jako kupiec Ignacy SCHAITTER prowadził również szeroką działalność społeczną. Był członkiem, a przez pewien czas przewodniczącym rzeszowskiego Gremium Kupieckiego; kierownikiem oddziału rzeszowskiego Pierwszej Austriackiej Kasy Oszczędności Zjednoczonych Powszechnych Zakładów Zaopatrzenia w Wiedniu i prezesem wydziału Kasy Oszczędności

w Rzeszowie. Przez 30 lat piastował godność radnego miasta Rzeszowa. Czynił starania o przybliżenie do miasta linii kolejowej Kraków-Lwów. Działał i na polu oświatowym – między innymi wspólnie z Herzem WEINBERGIEM i Janem PELLAREM uzyskał u cesarza Franciszka Józefa I zgodę na przekształcenie gimnazjum rzeszowskiego z 6-klasowego w 8-klasowe. Był także współzałożycielem i członkiem Towarzystwa Strzeleckiego w Rzeszowie. Rada Miasta Rzeszowa w uznaniu jego zasług oraz działalności handlowej (w 1875 r. jubileusz 50-lecia pracy), społecznej i naukowej przyznała mu tytuł honorowego obywatela miasta Rzeszowa (ATAMAN 1978, CODELLO 1967, FRAS 1994, GACEK 1997, 1998).

Ignacy SCHAITTER zmarł 28 grudnia 1885 r. w Rzeszowie i został pochowany na miejscowym cmentarzu. (Anonim 1885, 1886). W Polskim Słowniku Biograficznym błędnie podano datę śmierci – 18 grudnia 1885 r. (FRAS 1994).

Naukami przyrodniczymi zainteresował się już będąc uczniem szkoły realnej we Lwowie. Po wypadkach politycznych 1848 roku stopniowo wycofywał się z działalności społecznej, natomiast coraz więcej czasu zaczął poświęcać zbiorom i badaniom przyrodniczym. Początek założenia zbioru i biblioteki przypada na rok 1849. Pochodzenie pierwszych okazów i okoliczności ich pozyskania są nieznane. Według informacji podanych przez samego SCHA-

ITTERA (1868), motyle i chrząszcze w okolicach Rzeszowa były zbierane głównie przez uczniów gimnazjalnych i przekazywane kolekcjonerowi przez zaprzyjaźnionego nauczyciela, też członka zamiejscowego Komisji Fizjograficznej w Krakowie.

W 1839 roku SCHAITTER wybudował na poddaszu przy domu nr 18 zlokalizowanym w obrębie ulicy Farnej (obecnie Kościuszki) pomieszczenia, w których później unieszczono zbiory przyrodnicze (ryc. 2). Według informacji zawartych w testamencie były to dwa pokoje (ATAMAN 1978).

W ciągu czterdziestu lat Ignacy SCHAITTER zgromadził 23842 okazy przyrodnicze w tym 1153 okazy ptaków. Zbiór uzupełniała bogata biblioteka tematycznie związana z tą dziedziną wiedzy (Anonim 1889a, ATAMAN 1978). W latach 1871–1879 zbiory SCHAITTERA (ptaki, motyle, inne owady) kilkakrotnie zasilały C.K. Seminarium Nauczycielskie (męskie) w Rzeszowie, (Sprawozdanie 1879, ŚWIEBODA 1998). Szkole ludowej w Kolbuszowej SCHAITTER podarował w 1874 roku zbiór owadów (ATAMAN 1978); ŚWIEBODA (1985) błędnie podaje jako datę darowizny rok 1879.

W 1884 roku część zbioru została zakupiona przez Zakład Naukowo-Wychowawczy O.O. Jezuitów w Chyrowie dla nowo budowanego oddziału w Bąkowicach za sumę 8400 koron (SAS 1911a). NIEMIEC (1998) podaje, że był to zbiór ptaków, ale nie potwierdza tej informacji materiałem źródłowy, na który powołuje się autor. Realizację wymienionej transakcji potwierdza odpowiedni zapis w Pamiętniku jubileuszowym konwiktu chyrowskiego (SAS 1911b) dlatego też zamieszczony przez SZETEŁĘ-ZAUCHOWĄ (2001) przypisek: „mylnie podano tu datę nabycia zbioru: 1884”, nie odpowiadał prawdzie.

Pozostałą część zbioru wyceniono (w związku z prowadzonym postępowaniem spadkowym) na kwotę 550,16 guldenów. Na sumę tę złożyły się ceny następujących grup eksponatów (niżej przytoczono oryginalny wykaz):

„ a) wypchane ptaki	418,29
b) wypchane ssawce	29,50
c) mięczaki-skorupy	54,65

Ryc. 2. Front domu przy ulicy Farnej (obecnie Kościuszki) stanowiącego od 1834 roku siedzibę firmy SCHAITTERA (fotokopia z maszynopisu ATAMANA 1978).

d) korale	16,42
e) gąbki	--,05
f) jeżowce	1,15
g) minerały	19,40
h) skały	5,--
i) skamieliny	2,30
j) szkielety ssawców	3,40”

Powyższej wyceny dokonał na zlecenie sądu Tomasz POCZARSKI, profesor gimnazjalny, zaprzysiężony taksator. Bibliotekę oszacowano na ponad 1800 guldenów na podstawie wydanego przez spadkobierców katalogu posiadanych książek wraz z cennikiem (ATAMAN 1978, Verzeichniss 1887). W roku 1888 C.K. Wyższe Gimnazjum w Rzeszowie zakupiło z omawianego zbioru 789 okazów minerałów, skał, skamielin (ŚWIEBODA błędnie podaje 1789 okazów) oraz małpę (Sprawozdanie 1888). W roku 1889 wspomniany wyżej Zakład Naukowo-Wychowawczy O.O. Jezuitów w Chyrowie zakupił następną część zbioru za sumę 4000 złr. Po przeprowadzonej transakcji w Kurjerze Rzeszowskim napisano „Cieszyć się wypada, że bogaty ten zbiór pozostanie w kraju”. Równocześnie bowiem starania o zakup zbioru czynił ówczesny Uniwersytet Wrocławski za pośrednictwem LÖPTINGA i KÖMENA (Kurjer Rzeszowski 1889a, 1889b, FRAS 1933, ŚWIEBODA 1985).

KOMISJA FIZYOGRAFICZNA

C. K. TOWARZYSTWA NAUKOWEGO KRAKOWSKIEGO

zaprasza

Wielmożnego Ignacego Schaittera,
Obywatela miasta Rzeszowa,

na Członka swego.

Gdy stanowisko Jego następcy ma sposobność przybliżania się nauce i krajowi w kierunku przez Komisję fizyograficzną zamierzonym, proszę łaskawie, że znajdzie w Nim tę pomoc, na jaką liczy.

Kraków dnia 11^{go} Listopada 1867.

Prof. F. J. Karłowicz
Przewodniczący.

Ryc. 3. Fotokopia zaproszenia Ignacego SCHAITTERA na członka Komisji Fizjograficznej Towarzystwa Naukowego Krakowskiego z roku 1867 (z maszynopisu ATAMANA 1978).

Ryc. 4. Fotokopia dyplomu członkowskiego Ignacego SCHAITTERA wydanego przez Stowarzyszenie Botaniczno-Zoologiczne w Wiedniu w 1853 roku (z maszynopisu ATAMANA 1978).

Na marginesie omawianego zagadnienia należy uwzględnić informację, której autorzy nie podają materiałów źródłowych mianowicie, że Ignacy SCHAITTER podarował część zbiorów Gimnazjum w Tarnobrzegu (KOTULA maszynopis), a jego zbiór pokazany na Powszechnej Wystawie Krajowej we Lwowie w 1894 r. wzbudził powszechne zainteresowanie (KOTULA maszynopis, HOFF 1989). Na uwagę zasługuje fakt, że w zbiorach Muzeum Okręgowego w Rzeszowie (Dział historyczny) pod numerem inwentarzowym MRH-4837 znajduje się globus nieba według Heveliusza (wyk. Johan Georg PUSCHNER), który ofiarował Michał GOTTMAN z adnotacją, że pochodzi ze zbiorów SCHAITTERÓW w Rzeszowie (wpis inwentarzowy).

Świadectwem działalności naukowej Ignacego SCHAITTERA są publikacje zawarte w Sprawozdaniach Komisji Fizjograficznej TNK oraz fakt zaproszenia go z datą 13. 11. 1867 roku do Komisji Fizjograficznej w charakterze tak zwanego członka zamiejscowego² (ryc. 3). Zainteresowania i działalność SCHAITTERA, ogrom pracy, jaką włożył w gromadzenie zbiorów

² Informacje Ignacego Schaittera stanowią w wielu grupach najwcześniejsze dane pochodzące z Kotliny Sandomierskiej i Podkarpacia. O ich wartości świadczy powoływanie się na nie w Katalogach fauny Polski a także w wielu współczesnych opracowaniach dotyczących ptaków (Redakcja).

nie mając wykształcenia przyrodniczego, zostały uhonorowane członkostwem C.K. Zoologiczno-Botanicznego Stowarzyszenia w Wiedniu (dyplom członkowski z dn. 06.04.1853) (ryc. 4). W 1867 roku Ignacy SCHAITTER wysłał do Komisji Fizjograficznej C.K. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego pracę pt. „Zapiski o ssakach i ptakach okolicy Rzeszowa” (SCHAITTER 1868), a także zbiór muchówek z okolic Rzeszowa, które oznaczył Maksymilian NOWICKI (Anonim 1869). Trzeba nadmienić, że BRZEK (1985) i FRAS (1994) podali mylną informację: „W roku 1869 przesłał (Komisji Fizjograficznej) zbiór muchówek...”. W 1870 roku opublikował pracę pt. „Motyle i chrząszcze z okolic Rzeszowa” (Anonim 1869, SCHAITTER 1868, 1870). Ignacy SCHAITTER był także od 22 listopada 1874 roku członkiem Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie (ATAMAN 1978).

Późniejsze, dwudziestowieczne dzieje zbiorów Ignacego SCHAITTERA, po przekazaniu szkołom czy sprzedaży, są obecnie trudne do odtworzenia. Na taki stan rzeczy złożyło się wiele przyczyn, m.in. upływ czasu, zniszczenia związane z I i II wojną światową. Duży wpływ na zatarcie śladów po zbiorach miał też prawdopodobnie brak informacji o ich pochodzeniu nie odnotowywanym podczas wymiany etykietek na eksponatach, jak i w czasie przeprowadzanej inwentaryzacji. Dlatego też nie wiadomo, które z eksponatów i książek stanowiących obecnie wyposażenie gabinetów przyrodniczych, klaso-pracowni oraz bibliotek szkół obdarowanych przez Ignacego SCHAITTERA pochodzą z jego zbiorów.

PIŚMIENICTWO³

- Anonim. 1869. Muchy z okolic Rzeszowa. Spraw. Kom. Fizjogr. 3: 153–154.
- Anonim. 1886. Kronika. Tygodnik Rzeszowski 27: 2–3.
- Anonim. 1885. Kronika miejscowa i zamiejscowa. Kuryer Rzeszowski 24: 5–6.
- Anonim. 1889 a. Kronika miejscowa i zamiejscowa. Kuryer Rzeszowski 7: 3–6.
- Anonim. 1889 b. Kronika miejscowa i zamiejscowa. Kuryer Rzeszowski 17: 3–5.
- ATAMAN S. 1978. Stara firma. Dzieje przedsiębiorstwa handlowego, które działało w Rzeszowie w latach 1780-1950 I-III. Biblioteka Ossolineum sygn.16165, (rękopis) Biblioteka Muzeum Okręgowego w Rzeszowie sygn. 34496 (maszynopis)
- BRZEK G. 1959. Złoty wiek ornitologii polskiej. Memorabilia zool., Wrocław-Warszawa, 3, 175 pp.
- BRZEK G. 1985. Tradycje przyrodnicze I Gimnazjum im, ks. Stanisława Konarskiego w Rzeszowie. [W.] ŚWIEBODA J. (oprac.) Szkoła charakterów. Księga Jubileuszowa I Gimnazjum i Liceum w Rzeszowie. Komitet przy I Liceum Ogólnokształcącym im. St. Konarskiego w Rzeszowie. Rzeszów, 282–310 pp.
- DANIELSKI J. (rkps.) Noty biograficzne Jana DANIELSKIEGO. Muzeum Okręgowe w Rzeszowie (MOR), Archiwum Społeczno-Historyczne (ASH).
- FRAS Z. 1993. SCHAITTER i syn. Nowiny, 40 (13409) z dn. 26–28.02, p. 5.

³ Praca jest oparta w znacznej mierze na materiałach archiwalnych, maszynopisach itd., dlatego sposób cytowania piśmiennictwa odbiega od przyjętego w NPF (Redakcja).

- FRAS Z. 1994. SCHAITTER Ignacy (1805-1885). [W.] Polski Słownik Biograficzny, PAN., Inst. Hist. im. T. Manteuffla, Warszawa-Kraków, 35/3, 146: 399–400.
- FRAS Z. 1999. Galicja. Wyd. Dolnośląskie, Wrocław, 298 pp.
- GACEK J. 1997. Honorowi obywatele Rzeszowa (1849–1939). [W.] MAJKA J. (red.) Z przeszłości Rzeszowa. Muzeum Okręgowe w Rzeszowie. Rzeszów, 2: 5–19.
- GACEK J. 1998. Ignacy SCHAITTER (1805–1885). [W.] Honorowi obywatele Miasta Rzeszowa. Libri Ressovienses, Rzeszów, pp. 38–39.
- HOFF J. 1989. Stary cmentarz w Rzeszowie. Towarzystwo Przyjaciół Rzeszowa, Rzeszów, 20 pp.
- KOTULA F. Rzut oka na dzieje Domu Handlowego I. SCHAITTER i spółka w Rzeszowie. Archiwum Muzeum Etnograficznego im. F. Kotuli w Rzeszowie. (maszynopis).
- NIEMIEC J. 1998. Zakład Naukowo-Wychowawczy Ojców Jezuitów w Chyrowie 1886–1939. Instytut Europejski Studiów Społecznych w Rzeszowie, Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego w Krakowie. Rzeszów–Kraków, 486 pp.
- SAS J. 1911a. Konwikt chyrowski w latach 1886–1911. [W.] XVIII Sprawozdanie Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem za rok szkolny 1911. Nakładem Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem, Przemyśl, pp. 3–56.
- SAS J. 1911b. Konwikt Chyrowski w latach 1886–1911. [W.] Pamiętnik Jubileuszowy Konwiktu Chyrowskiego 1886-1911. Nakładem Zakładu Naukowo Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem, Przemyśl, pp. 1–63.
- SCHAITTER I. 1868. Zapiski o ssakach i ptakach okolicy Rzeszowa. Spraw. Kom. Fizjogr. Kraków, 2: (69)–(73).
- SCHAITTER I. 1870. Motyle i chrząszcze z okolic Rzeszowa. Spraw. Kom. Fizjogr., Kraków, 4: (30)–(36).
- Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Seminarium Nauczycielskiego w Rzeszowie za czas od 1871–1879. 1879. Nakład C.K. Funduszu Szkolnego, Rzeszów, 61, [2] pp.
- Sprawozdanie Dyrektora C.K. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szkolny 1888. 1888. Nakł. Funduszu Naukowego, Rzeszów, 62 pp.
- SZETELA-ZAUCHOWA, T., 2001. Zbieractwo i kolekcjonerstwo. [W.] KIRYK F. (red.) Dzieje Rzeszowa. Urząd Miasta Rzeszowa, Libri Ressovienses, Rzeszów, 3: 293–328.
- ŚWIEBODA, J., 1985: Znaczenie Kolegium, Gimnazjum i Liceum rzeszowskiego w życiu narodu polskiego. [W.] ŚWIEBODA J. (oprac.) Szkoła charakterów. Księga Jubileuszowa I Gimnazjum i Liceum w Rzeszowie. Komitet przy I Liceum Ogólnokształcącym im. St. Konarskiego w Rzeszowie. Rzeszów, pp. 311–347.
- ŚWIEBODA, J., 1992: Przyrodnicze pomoce naukowe w szkole galicyjskiej na przykładzie gimnazjum rzeszowskiego. [W.] KISIEL R. (red.) Sprawozdanie Dyrekcji I Liceum Ogólnokształcącego im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szk. 1991/92, Rzeszów, pp. 11–24.
- ŚWIEBODA J., 1998. Oświata i szkolnictwo. [W.] KIRYK F., (red.) Dzieje Rzeszowa 2. KAW Rzeszów, pp. 353–400.

Verzeichniss naturhistorischer Werke aus der J. Schaitterschen Nachlassenschaft in Rzeszów 1887. Verlag von I. Schaitter's Erben. Druk. von J.A Pelar (H.Czerny). Rzeszów, 15 pp.

WIŚNIEWSKI R. 2003. Niektóre fakty dotyczące zainteresowań przyrodniczych Ignacego SCHAITTRA (1805–1885). Roczn. Przem. TPN, Nauk i Przym., Przemysł, 39, 3: 93–94.

SUMMARY

[**Wiśniewski R. 2006. Ignacy Schaitter (1805–1885) and his collection of natural history.** Nowy Pam. Fizjogr., Warszawa, 4 (2005), 1–2: 15–22]

The author presents the story of natural history collection compiled by Ignacy SCHAITTER. The author notes the fact that despite the lack of formal relevant education, SCHAITTER became a renowned professional in the field of natural history mainly due to his genuine commitment to scientific work. Attention is drawn to SCHAITTER's scientific interests and active membership in two research societies. The date of SCHAITTER's death has been corrected from December 18th 1885 (according to the Polish Biographical Dictionary) to December 28th 1885 (following the official obituary).